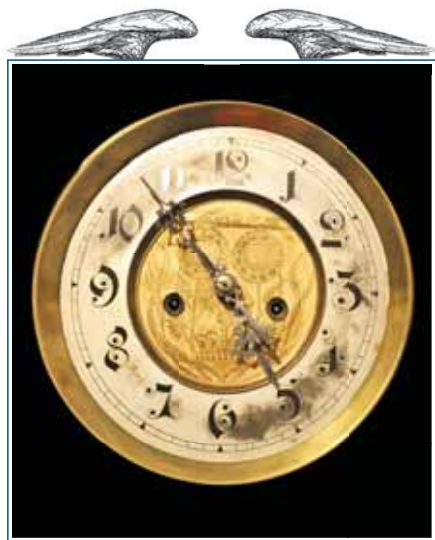

MILAN KOMAR

ČLOVEŠKI ČAS

»Če prek njihovih različnih govoric primerjamo teorije psihoanalitikov in eksistencialistov, se nam pokaže, da vse izhaja iz iste globoko podoživete vrzeli med željo in resničnostjo, med subjektivnim vzgonom in objektivno nujnostjo, med melanholijo eksistence in hrupnim optimizmom napredka. Ta položaj, to dualistično vzdušje tako ali drugače učinkuje na psihologijo, na mišljenje in tudi na moralo vsakega izmed nas: zdi se, kot da bi izgubili občutek za trenutek.«

Amadeo Silva Taruoca, SJ, *L'Instinct de l'Esprit*,
»Archivio di Filosofia«, 1959/1, p. 92

»... očiščenje je v celoti vsebovano v dinamičnem namenu po izpopolnitvi, ne le v tem, da se pomaknemo čez, ampak v tem, da se pomaknemo dalje, v pozitivni želji, da bi postali drugačni, v neskončni odprtosti pobodočenja ...«

Vladimir Jankelevič, *La purification et les temps*,
»Il Tempo« (zbornik študij), Padua, Cedam 1958

PRVO POGlavJE

AKTUALNOST TEME. NAVZOČNOST V ČASU

PRVO PREDAVANJE

PREDSTAVITEV TEM

6. april 1966

V grobih potezah bomo predstavili tematiko tečaja in tako ponudili celotno sliko. Na prvem mestu bomo obravnavali dve uvodni poglavji. Govorili bomo o času in o postajanju.

Grki so imeli dve besedi, da so z njima imenovali čas:

χρόνος; *chrónos*, **fizikalni čas**,

καιρός; *kairós*, **človeški čas**.

Sveti Avguštin je obžaloval, da v latinščini ni bilo dveh izrazov, ki bi označila to razliko. Razliko – je trdil –, ki je ne moremo prezreti.

Danes se veliko piše o *kairósu*, predvsem v zvezi s svetoписemskimi temami. Nemški avtorji ga zreducirajo na eno plat časa: na čas priložnosti. Ta čas je povezan s krepostjo preudarnosti, ko se je treba odločiti za neko dejanje.

Brez dvoma je »ugoden čas« človeški čas, ne pa fizikalni. Vendar se mi zdi, da *kairos* ni omejen le na čas priložnosti, ampak ima veliko širši smisel. Obsega namreč različne plati človekove časne narave. Kakor bomo videli v nadaljevanju tega programa, obstajajo tudi nasprotni smeri, ki ne cenijo vrednosti človeškega časa. To so angelistične smeri, ki v človeku vidijo samo neki misleči razum. Vendar smo časni, ker smo telesa.

Kairós se ne nanaša samo na dobro odločitev, ampak ima obširnejši pomen.

Vsak posameznik ima svoje zahteve. In ne samo posameznik, tudi manjše ali večje skupnosti imajo svoj ritem. Človeški čas je človekov doživeti čas. Če človeškega časa ne moremo omejiti na čas priložnosti, ampak se ta razteza na druge plati, moramo razmišljati o časnosti v mnogo širšem okviru.

Potem bomo razmišljali o časnosti sami na sebi. Nekateri omejujejo ali zanikujejo njen pomen. Čeprav ne moremo spregledati svojega telesa – ki je pogoj naše časnosti –, lahko pa telesnost zavržemo: to je angelistična smer. Prav zato nam je nemogoče oditi iz časa, lahko pa se odločimo za smer, ki odkloni časno razsežnost našega načina življenja.

Videli bomo tudi, da ni res, kar trdijo idealistične smeri, in sicer da je zgodovina ontološko prva. Ravno obratno: človek je časen, ker ima telo, in šele potem, ker je neka časnost, je zgodovina možna.

Srednji vek morda ni imel večjega smisla za zgodovino, imel pa ga je za časnost v nasprotju z modernim racionalizmom. Na tem tečaju se bomo še posebno posvetili temi angelizma, osrednji točki racionalističnega razmišljanja, katerega značilnost je, da pojmuje človeka kot neki misleči razum. Angelizem nima religioznega izvora, ima filozofski, metafizičen izvor. Mlada znanost XVI. in XVII. stoletja je angelistična in skozi filozofijo je angelizem prodril v duhovnost. Janzenizem je tako zelo angelističen, ker se je prilagodil svoji dobi.

Če se danes toliko govori o angelizmu, moramo povedati, zakaj. Angelizem ni nekakšna slaba dediščina krščanstva, tudi ne izvira iz asketike ali moralizma. Mnogokrat se za angelizmom skriva velika ošabnost: strasti nas ponižujejo, živalskost nas teži. To ni nova problematika, ampak zelo stara. Najdemo jo, na primer, pri stoikih. Platon je v nekem vme-

snem položaju. Njegov je rek: »Telo je grob duše.« V zgodnji patristiki je bilo veliko težav v tej smeri; nekateri avtorji so se sramovali getsemanskega prizora, kjer naš Gospod Jezus Kristus trpi, in so potem ta del evangelija izbrisali. Kristus ni smel jokati ne sočustvovati. Ideal popolnosti je bil stoičen.

Jasno je, da angelizem ni omejen na racionalistične šole. Ker racionalistična doba ne ceni zgodovine pozitivno, tudi časnosti ne upošteva. Racionalizem je nagnjen k ustvarjanju monolitnih sistemov, ki bi jih danes imenovali statični. Tako nagnjenje najdemo pri filozofih, kot sta Spinoza in Kant, ter celo pri velikem filozofu postajanja: pri Heglu.

Postajanje in spreminjanje izgineta iz mentalnega horizonta dobe. Šele romantični avtorji ga zopet odkrijejo. Čas je mišljen predvsem kot trajanje. Na ta način se pojem pojavi samo v svojem fizikalnem pomenu. Čas ima veliko plati: postajanje in trajanje sta dve izmed najbolj bistvenih plati, ne smemo pa ju videti kot nekakšne sinteze.

Ni mogoče opisati spreminjanja brez trajanja ter opisati trajanje brez spreminjanja. Potrebna je neka manj površna perspektiva, globlja, manj poenostavljena. Če se omejimo na trajanje, zavzamemo konservativno stališče, če pa upoštevamo edinole spreminjanje, ni nič globljega, bolj organskega, s čimer bi trajanje razložili.

Po postajanju bomo razpravljali o času odločanja; tam se bomo scela lotili človeške problematike.

Odločanje je najpopolnejše ustanovno dejanje človeške svobode. V odločanju se človek določi.

Moderni eksistencializem je globoko razmišljal o tej zadevi: celo takrat, kadar se človek ne odloči, »se odloči za neodločenost«. In to je težka odgovornost. Kot je rekel Sartre: »Obsojeni smo na svobodo.«

Odločitev je v zelo tesnem razmerju s časom. Situacijska etika je napačna, če jo razumemo kot popolno rešitev moralne težave, toda pravilna je kot enostransko gledanje.

Ortega uporablja drug izraz za isti pojem; govori o »človeku in njegovih okoliščinah«. Človek se ne more odločati na osnovi nič. Na odločitev ne smemo gledati kot na prelom s preteklostjo. Na splošno so zadnje odločitve povezane s prejšnjimi, in če je odločitev resna, ne ostane brez posledic za prihodnost. Etično oblikovanje osebe, iskanje pristne biti, poteka v časovno povezanih odločitvah.

Vsako odločanje je spreminjanje. Odločitev je rez, čisto, popolno pre-rezanje, kakor pri deblu, ki ga prerežejo od zgoraj navzdol. Odločitev je izbira neke vrednote in opustitev drugih. Je spreminjanje, je boleč prerez. Velikokrat se ljudje ne marajo odločiti zaradi bolečine, ki jo odločitev vsebuje.

Trenutki odločanja so sami po sebi zelo neprijetni in čim pomembnejša je odločitev, tem bolj boleč je prerez.

Vendar se odločitev vpisuje v neko kontinuiteto. Ko se odločamo, »izberemo«, izberemo to, kar je najustreznejše: izberemo sami sebe. Pridemo do večje jasnosti, napredujemo v samospoznavanju. Napačna odločitev pomeni trčenje. Pravilna je pa napredovanje.

Tako kot je definicija resnice »skladnost uma s stvarjo«, se nekaj podobnega dogaja z odločitvijo. Skladnost ni ena za vedno, ni hipna, ampak postopna.

Grški glagol *ὀμοιόω* je veliko bolj dinamičen: postajati vsakič podobnejši, prihajati vsakič bolj v resnico.

Praktična resnica odločanja je postopna, zmožna brezkončnega dinamizma: vedno lahko izbiramo več in bolje. Odločitev lahko postane skoraj spontana. Navada se tako ukorenini, da izberemo, kar je ustreznega.

Obratno pa pretrganost v odločanju ovira vsako napredovanje. Zaradi tega je bilo rečeno, da je ena izmed zahtev vzgoje prav kontinuiteta.

V nadaljevanju se bomo lotili časa delovanja in človeške ustvarjalnosti. Z odločanjem človek ustvarja samega sebe in tudi tukaj naletimo na časno dimenzijo.

Ko Marx govori o človeški dejavnosti, pravi, da njen rezultat ne more biti dejavnost sama na sebi, ampak proizvod. Nasprotno je za mnoge druge važna dejavnost sama na sebi, ne pa proizvod.

Velika dela so sad časa. Pianist, kipar, umetnik se ne oblikujejo naenkrat, ampak potrebujejo trajanje.

Človeško delovanje ostane ukoreninjeno v zgodovini. Mi ne ustvarimo sami sebe za abstraktno stvarnost, ampak za prav to stvarnost. Dela prejšnjih generacij ostanejo in na določen način vplivajo na človeka.

Človeških del torej ne moremo jemati na preveč statičen način. So namreč tudi sad prejšnjih del. Časna vizija, najsi bo dejavnosti najsi bo proizvoda, je zelo pomembna.

Danes se predvsem v marksizmu veliko govori o praksi, v resnici pa je ta pojem predhoden marksizmu. Prihaja iz nemškega idealizma. Fichte je izumil cel nauk o praksi.

Človeška praksa je nadvse pomembna in v isti meri, kot se tehnika razrašča, bo treba o tej zadevi razmišljati. Ne moremo delati misleč, da so odločilne pri tem samo zgodovinske zahteve. To bi pomenilo pozabljanje časne dimenzije, pozabljanje prihodnosti. Ni prav, da pojmujeemo to, kar je aktualno, kot dokončno, nezmožno sprememb. Vprašanje človeške dejavnosti in ustvarjalnosti moramo gledati v luči časnosti.

Danes pišejo knjige o teologiji dela, teologiji ustvarjalne dejavnosti itd. Ta problematika je bistveni del študija časnosti.

Druga tema bo čas kontemplacije. Če je čas dejavnosti vezan na časnost, je kontemplacija lahko izvzeta iz časnosti in včasih imajo mistiki predokus blaženega gledanja. Vendar je v normalnih primerih časnost bistvena sestavina, del kontemplacije. Kontemplacija nam ni podarjena brez truda. Ti cilji so vedno relativni cilji.

Ko gre za naravno kontemplacijo, je časnost zelo pomembna. Carlo Mazzantini je večkrat dejal: »Vsak filozofski zaključek je odpirajoč zaključek.« Pridemo do konca, odkrijemo nekaj čudovitega, kar je izhodišče za mnoge druge poti.

Pogosto nam pozabljanje časnosti onemogoča pravo kontemplacijo. Ker je človek premišljuječe bitje – ker je snoven, je premišljuječ, ker je duhoven, je kontemplativen –, pozabljanje premišljujočega trenutka ne pospešuje kontemplacije, in to ne samo v religioznem smislu. Kontemplacija nas spodbuja k večji razsodnosti, ker je nenasitna.

Potem bomo vstopili v drugo temo, ki ni samo etična, ampak tudi intelektualna: čas dozorevanja. Lansko leto smo imeli tečaj o zrelosti. Rekli smo, da se zrela oseba razume na preprost način: priti do zrelosti pomeni ne biti mladenič. Ta pojem je veliko globlji. Ne moremo uiti celotnemu pogledu. Zrelost je bistveno časna; zahteva sprejemanje in izkoriščanje časa. Vprašanje zrelosti je vprašanje vsega življenja.

Čas kesanja in očiščevanja. O tej temi je veliko nove literature. Eden izmed Bergsonovih naslednikov, filozof Jankelevič, je napisal delo o očiščenju in času.

Ker se preteklost ne more uničiti, je kesanje ne samo kaznen za prejšnje ravnanje, ampak tudi zaveza za poznejše očiščevanje. Kesanje ima svoje mesto v časni projekciji. Kesanje vsebuje pogled v preteklost in projekcijo v prihodnost. Kesanje se podaljša v očiščevanje: stališče, ki v prihodnosti nadomesti preteklost.

Čas utelešenja vrednot. Vrednota je vse, kar razbije našo čustveno brezbržnost, vse, kar nam ne dovoli, da bi bili kakor odsotni v sedanjosti. Lahko vem za neko vrednoto, a se lahko zgodi, da bo morda prodrla v moje življenje šele po določenem času. Utelešenje vrednot vključuje neki *engagement*, zavezanost. Tisti, ki živijo na pretrgan način, živijo površinsko.

Engagement ni stvar mode, ampak je nekaj bistvenega v človeškem življenju, je nekaj zelo globokega. Vsebuje vključenost, ki ne more biti ne kratkotrajna ne zunanja, ampak globoka v predanosti in zvestobi. Zaveza, ki bi jo lahko imenovali utelešenje vrednot, zahteva čas, da se ta vrednota utelesi in da postane naša druga narava.

DRUGO PREDAVANJE
TRORAZSEŽNOST ČASA

13. april 1966

Sedaj je na vrsti razlaga treh zadnjih tem:

človeška *preteklost*,

človeška *sedanjost*,

človeška *prihodnost*.

To se pravi preteklost, sedanjost in prihodnost ne samo v kronološkem smislu, temveč v človeškem. Da bomo lahko imeli jasen, živ in doživet pojem o tem, bi bilo pametno, da pomislimo na svojo preteklost: vemo, da ta ni izginila, da vpliva na našo usodo in ima važno vlogo v našem današnjem življenju. Naša osebna preteklost je podaljšanje preteklosti naših staršev, je podaljšanje naše biološke in kulturne preteklosti ter preteklosti našega okolja.

Človeška sedanjost je del naše osebe, je skupek položajev.

Človeška prihodnost je človekova prihodnost, je to, kar upamo, česar se bojimo in kar nam povzroča tesnobo. Ne vidimo je kot nekaj, kar prihaja od zunaj, temveč kot del nas samih.

V tej smeri najdemo smisel Leibnizovega razmišljanja: »Sedanjost je polna preteklosti in nosi v sebi prihodnost.«

Ne gre za to, da bi se navduševali nad preteklostjo, ampak da tukaj in zdaj odkrijemo pomemben naboj, ki ga ima preteklost, in projekcijo, s katero zaznamuje prihodnost.

Ta ideja se je na poetičen način izrazila v tezi grške kulture in v Stari zavezi: zavest o kazni sinov zaradi krivde staršev. V

tem smislu je najslavnejši tebanski ciklus: Kralj Ojdip, Antigona in Ojdip na Kolonu. Te tragedije so uprizorili ljudstvu, da bi ljudem vcepili etičen nauk, da naša dejanja ne ostanejo v praznini. Morda nismo krivi, smo pa žrtve določenih okoliščin.

Ne moremo storiti, da bi storjeno bilo nestorjeno. Ta resnica se veže z odgovornostjo: ne moremo živeti lahkomiselnosti ali neodgovorno. Tudi proti predhodnim generacijam ne smemo ugovarjati; njihova dela so bila del njihovega človeškega položaja.

Za vsem tem je častnost, projicirana na etično polje.

Naša osebna preteklost seže dlje in tudi naša prihodnost se projicira dlje. Lahko naredimo veliko slabega ali veliko dobrega tudi po smrti. Kakor imata umetnina in njen umetnik projekcije, ki si jih ne bi želela, se nekaj podobnega dogaja tudi z našim življenjem.

Čas je trirazsežen. Ta izraz deloma razloži človeški kontinuum. Vsakršen futurizem – prelom s sedanjostjo ali s preteklostjo – bi bil fiktiven. Tudi konservativno navdušenje nad preteklostjo, ki ne upošteva ne sedanjosti ne prihodnosti, je prav tako fiktivno.

V površnem duhu prenoviteljstva je preveč poudarjen prelom. In tako se ne naredi korak naprej, samo preteklost se prelomi. Z uničenjem ne naredimo ničesar. Predvsem pa preteklosti ne moremo uničiti: preteklost obstaja. Unamuno je trdil, da mu je izmed južnoameriških avtorjev najbolj všeč Sarmiento,¹ ker je ta v svoji borbi proti vsemu, kar je bilo španskega, bil zelo španski.

---

¹ Domingo Faustino Sarmiento (1811–1888), argentinski pisatelj in intelektualca, je bil sedmi predsednik Argentine; promotor šolstva, javnih knjižnic in ljudske izobrazbe (stvarne opombe v knjigi so uredniške).

Landsberg,² učenec Maxa Schelerja, je zaradi svojega judovskega porekla in nevarnosti hitlerjanstva bežal v Španijo. Tam je izbruhnila državljanska vojna, šel je v Mehiko in se končno nastanil v Franciji. Danes ima svoje mesto v francoski filozofiji tega stoletja. Kot sodelavec odporništva je umrl v nemškem koncentracijskem taborišču in niti tam niso odkrili njegove resnične identitete. Lacroix³ je v uvodu v eno izmed svojih knjig zapisal, da je Landsberg kljub prizadevanju, da bi postal Francoz, kazal pri tem svojo germansko težnjo.

Lahko se spreobrnemo, kesamo, toda to ne pomeni izničenja preteklosti, ampak odpor do krivde in popravo napake. »Ni mogoče storiti, da bi storjeno bilo nestorjeno.«

Človek, za katerega obstaja samo sedanji trenutek, ne more imeti širokega pogleda. Ne predvideva in nima spomina. Pametno ravnanje zahteva zavest preteklosti in predvidevanje prihodnosti. Ko sv. Tomaž obravnava krepost preudarnosti kot krepost preudarnega, jasnega, prodornega ravnanja, pravi, da če hočemo sprevideti, kaj je primerno, in se pravilno odločati, je pri tem potreben spomin. Predvsem spomin kot moralna krepost: volja hoteti se jasno spominjati preteklosti, ne da bi jo skušali racionalizirati in se s tem opravičevati.

Zaradi tega se v nekaterih slovanskih jezikih krepost preudarnosti izraža z besedo spomin. Obratno pa se v latinskih

---

² Paul Ludwig Landsberg (1901–1944), nemški filozof judovskih korenin in katoliške veroizpovedi, učenec Husserla in Schelerja, po letu 1933 je pred nacisti bežal v Švico, pozneje je kot profesor deloval v Barceloni in na Sorboni v Parizu. Pridružil se je odporniškemu gibanju, leta 1943 ga je Gestapo aretiral in deportiral v koncentracijsko taborišče Sachsenhausen, kjer je 2. aprila 1944 umrl.

³ Jean Lacroix (1900–1986), francoski katoliški filozof, skupaj z Emmanuelom Mounierom sta ustanovila revijo *Esprit*, pri kateri je sodeloval tudi Landsberg.

jezikih veže bolj s prihodnostjo: previdnost, vrednota napredovanja, predvidevanja.

Preudarnost je bistveno časna krepost. Če ji ta vidik vzamemo, ostane preudarnost, preudarno ravnanje, brez temelja.

Svoje dejanje lahko popravimo, če ga projiciramo na tekoči kontinuum časa. Temu nasprotna je mentaliteta trenutka, ki ima čuten izvor. Otrok, ki še ni razvil duševnih zmožnosti, vidi samo to, kar je takojšnjega. Vse, kar je čutno, je takojšnje, konkretno, tiransko. Zaradi tega civilizacija, v kateri prevladuje čutnost, ne more priti do preudarnega ravnanja.

Ko sveti Tomaž obravnava te teme, pravi, da je prva napaka naglica. V naglici se ne upošteva čas in se nobena stvar ne utelesi, oblikuje, vzgoji.

Ko se povzpne od čutnosti do duhovnosti, naglica izgine. Zato ne smemo vpeljati naglice, na primer, v apostolat ali v dialog. Dialog je v svoji bistveni naravi počasen. Vsaka popolnost, vsaka preobrazba je počasna. To ne pomeni iti *proti* času, ampak s časom. »Keeping time,« trdi Eliot.

Prej smo omenili krepost preudarnosti. Velik del tega programa bi rad posvetil prav času kreposti. V naslednjih predavanjih bom poskusil o tem kaj povedati.

Pravičnost je nezdržljiva z naglico. Kdor dela v naglici in ne posveti nekaj časa opazovanju stvari, ne more biti pravičen. Če dejstev ne vidimo natančno, ne moremo izpolniti zahtev pravičnosti. Včasih se govori o počasnosti sodišč, kar je resnično. Res pa je tudi, da ni možno naglo razsoditi, ozirati se je treba na vse plati. Samo pogledajte krivice, ki so se zgodile med vojno zaradi naglih postopkov!

Tudi *pogum* zahteva sprejemanje časa. Strahopetneži bežijo pred časom. Nepotrpežljivost je velikokrat samo strahopetnost: bežimo naprej.

Človeški čas zahteva celosten pogled. Zediniti moramo vse tri dimenzije, drugače ne bomo razumeli ne sedanjosti, ne preteklosti, ne prihodnosti.

To, kar moramo živeti, je sedanjost z resničnim nabojem preteklosti in s projekcijo v prihodnost. To ni lahko stališče, ampak zelo večplastno.

Dobro psihoanalitično zdravljenje je tisto, ki vključuje popravo skaženih pogledov na preteklost.

Čas je tekoči kontinuum. Da bi ga razumeli, potrebujemo določeno širino. Če je človek ozek, se ne more odpreti v čas. Skrajni način razmišljanja – ne v političnem smislu, ampak v prostoru osebne biti – tudi ne podpira te vizije. Realnost je, kar je. Če jo človek hoče imeti v lasti v celoti, je že izven realnosti.

Skrajnost je zelo lahka in poceni. Ortega y Gasset je rekel: skrajnež še nikoli ni bil ustvarjalen.

Če je čas celota, ne moremo živeti v času in pri tem vztrajati v drži pretrganosti in nepovezanosti. Človek, za katerega obstaja samo sedanji trenutek, ne živi ne naprej ne nazaj in išče samo novost, kar ni znak resnosti. Stvari imajo vrednost zaradi tega, kar so. Biti »nova« ali »stara« stvar ne doda absolutno nič njeni vrednosti.

Nagnjenje k novemu začenjanju prihaja iz pretrganega delovanja. Samo Bog ustvarja iz nič; mi ustvarjamo iz snovi, ki so od prej. Na svoj način to prisili pretrganega človeka k teku za novostmi. A kdor teče za, je vedno v zaostanku. Kdor je na tekočem, ne teče.

Na primer, za knjigovodstvo biti na tekočem pomeni imeti zapiske vseh dohodkov in izdatkov, ne samo zadnjega dneva. Enako se dogaja s filozofijo, s teologijo ali z zgodovino. Nismo na tekočem, ko beremo zadnjega avtorja, ne poznamo

pa predhodnih. To je, kot če bi zidali dvajseto nadstropje, ko še nismo izkopali temeljev. Nekateri berejo Karla Rahnerja, pa še ne poznajo katekizma. Te vrste ljudje niso nikoli á la page, ker ni mogoče biti na tekočem na izoliran način.

V tem je brezveznost. Prava doživeta časnost pomeni živeti življenje, to je vedno ustvarjati, biti vedno tam, kjer je primerno.

Čas živimo osebno. To, kjer moramo res priti na tekoče, so naše osebne zadeve in čas nam tu ponudi veliko lekcijo v kontinuiteti. Ko človek skuša biti moderen, je v zmoti. Čas je proizvod časa, to se pravi, današnji čas je proizvod prejšnjega časa. Tudi revolucije – nasilne prekinitve zgodovine – izhajajo iz bolj oddaljene preteklosti. Leibniz je slutil francosko revolucijo sto let prej. Če beremo Dostojevskega ali Berdjajeva, lahko razumemo, kako sta predvidevala rusko revolucijo. Joseph de Maistre jo prerokuje v *Las Veladas de San Petersburgo*,⁴ ko pravi: »Vidim Nevo, polno peneče se krvi.« Nasprotno pa veliko umetnikov, meščanov in navadnih ljudi ni imelo najmanjšega pojma o stanju in jih je revolucija prese-netila.

V naravi in v zgodovini ni skokov. Celo prelomi sami izhajajo iz določene kontinuitete. Kljub vsem prelomom obstaja neka kontinuiteta s predhodnim.

Druga prevara je skušati začeti vedno znova, ne da bi upoštevali poprej obstoječe. Ničesar ne moremo narediti iz nič. Vse, kar lahko naredimo, izhaja iz snovi, ki je bila pred nami.

---

⁴ Joseph-Marie, comte de Maistre (1753–1821), savojski filozof, pravnik in diplomat, po francoski revoluciji zagovornik monarhične ureditve. V letih 1803–1817 je bil ambasador v Rusiji. Knjiga z njegovimi zapisi iz te dobe, ki jo navaja Komar, *Les Soirées de Saint-Petersbourg ou Entretiens sur le gouvernement temporel de la Providence, suivies d'un Traité sur les Sacrifices*, je izšla posthumno leta 1821.

Če nikoli ne moremo misliti na originalen način – vedno le po-mislimo –, tudi ustvarjati ne moremo iz nič. Snov, iz katere naredimo kaj novega, je stara.

Odgovornost in zvestoba sta zelo naporni, če ne gledamo nazaj. Človek je zvest, ko izpolni svojo besedo, svojo prevzeto odgovornost. Če mi preteklost nič ne pomeni, nimam tudi nobenega jamstva za prihodnost. Ko ni zvestobe, se pospešuje nezaupanje. Nihče se ne počuti prijetno tam, kjer je nezaupanje. Tako pridemo do dezintegracije, simbola ničā. Vse se spremeni v prah. Občutek ničā vodi v veliko tesnobo. Dezintegracija ogroža človeka vsepovsod. Pomanjkanje enotnosti opazimo v televizijskih programih, v časopisih, v revijah. Vse so novosti, trenutki, ki se med seboj ne povežejo. Brez kontinuitete pa ni rasti. Tako imamo izobražene ljudi, ki so že leta v stiku z zadnjimi novostmi, ki pa se niso notranje razvili.

Pogosto gledamo mladino zgolj kot mladino. Toda današnji mladenič bo jutrišnji mož. Mladinska gibanja so bila zelo številna po prvi svetovni vojni. To je bil čas velikega nezadovoljstva. Vsa ta gibanja so slabo končala. V Nemčiji, na primer, so iz takega gibanja nastali hitlerjanci, v Italiji pa zelo mladi neizkušeni ministri, ki so vojno izgubili.

To oboževanje mladosti se je začelo v prejšnjem, [19.] stoletju. Toda mladost sama nima nobene zasluge: vsi smo bili nekoč mladi. Mladenič, ki ni nič drugega kot mladenič, še ničesar ne pomeni. Gre samo za neko biološko stanje.

Na drugi strani imamo težavo starosti. V Evropi so že dosegli povprečno dobo življenja sedemdeset let in v nekaj letih bo to povprečje še višje. Vpliv starejših ljudi bo čedalje večji. V starejših ne smemo videti samo ljudi z nezmožnimi telesi; so zaslužni ljudje, ki nekaj predstavljajo in vplivajo na stanje tega trenutka. V nasprotnem primeru se dogajajo zelo težke

krivice, na primer, kar se godi danes upokojujencem, ki jim ne izplačujejo pokojnin. Zaslug starejših oseb ne moremo ceniti, če upoštevamo edinole sedanji trenutek.

Če se ne zavedamo tega, kar nam je lastnega, ne moremo živeti časa, in ta brez-zveznost nas končno notranje ubije. Edino, kar se tedaj upošteva, je moda. Na področju ženske mode to ni tako pomembno, lahko pa prodre na druga področja, denimo v kulturo. Berejo edinole uspešnice, ne pa klasikov, in to se razrašča celo v teologijo.

Človek trenutka je človek pozabljenja. In če pozabljamo preteklost, ne moremo predvidevati prihodnosti.

Takó lahko opazujemo tiste hitre spremembe v obnašanju: najprej zelo religiozno življenje, potem pa zelo posvetno. Ne v enem ne v drugem primeru ni bilo avtentičnosti. V takšni diskontinuiteti sta spreobrnjenje in kesanje nemogoča.

Potem bomo govorili o poenotenju in totalizaciji časa. Ničesar velikega ni brez sprejemanja. Preberite knjigo Romana Guardinija *La aceptación de sí mismo*; je zelo pomembna in odgovarja tej točki.

Isto misel je razvil pesnik Novalis. Vsaka totalizacija je poenotenje, pravi. Živeti vsak trenutek življenja, v kontinuiteti, ne da bi preskakovali življenjske dobe. Nekateri starši povzročijo, da njihovi otroci niso otroci, in nekateri najstniki niso najstniki.

Neki novejši češki marksistični avtor posveča velik del svoje knjige temi totalizacije. Vprašanje totalizacije je pomembna tema.

Čas je predvsem razvoj, v smislu razkropitve, ker je pa odsev večnosti, celoten čas teži k enoti. V tem smislu ima človeška časnost neko notranjo težnjo, zaradi katere meri na več-

nost. Večnost je sama sedanjost. »Absolutna navzočnost«, kot je dejal Lavelle.⁵

Čim bolj duhovni smo, tem bolj smo enotni, in to nas že veže z večnostjo.

O tem bomo razpravljali v zadnjem delu programa: čas in večnost.

---

⁵ Louis Lavelle (1883–1951), francoski filozof, predstavnik filozofije duha.